

**ERZURUM'UN AZAP, AKÇATAŞ, DALBAŞI VE DEĞİRMENLER
KÖYLERİNİN DÜNÜ VE BUGÜNÜ : PROF. DR. MÜMTAZ
TURHAN'IN İZİNDE PSİKO-SOSYAL BİR İNCELEME**

*Azap, Akçataş, Dalbaşı ve Değirmenler Köylerinin
Sosyo-Ekonomik Özellikleri*

BEĞLÂN B. TOĞROL — ESİN CANTEZ — NAMIK AYVALIOĞLU
MUHİTTİN AŞKIN

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü

G İ R İ Ő :

Profesör Mümtaz Turhan, bizim sadece dört köyünü inceleme alanı olarak ele aldığımız fakat kendisinin daha geniş alana yayılan ve daha kapsamlı olan «Kültür Değişmeleri» isimli çalışmasına, bu yöre halkının 1914 yılında yeniden Rusların buraları işgali ve Ermenilerin Ruslara katılmalarıyla mecburî olarak Kayseriye muvakkaten göç ettikleri tarihi nirengi noktası seçerek başlamaktadır. Böylece, bu çalışmayı şu bölümler altında mütalâa etmek mümkündür :

1. 1916 yılında Kayseriye göç etmeden önce Erzurum'un bilhassa Akçataş ve Azap köyleriyle diğer iki köydeki durum.
2. Kayseri'de muhacir olarak yaşanan sekiz yıllık süre zarfındaki durum.
3. Yöre halkının Kayseriden İstiklâl Harbini müteakip 1923 ve 1924'de tekrar Erzurum'a, köyelerine geri döndüklerinden itibaren durum. Bu devre,

- (a) Mümtaz Turhan'ın 1936-1948 yılları arasındaki gözlemleri ile hu gözlemlerin,
- (b) İstanbul Üniversitesi Psikoloji Bölümü Gurubunun 1986 gözlemleriyle tamamlanması şeklinde özetlenebilir.

BU YÖRE HALKININ TARİHİYLE İLGİLİ DÜŞÜNCELER :

Mümtaz Turhan bu köylerde yaşayanların tarihî menşeleriyle ilgili olarak şu bilgiyi vermektedir :

Ardos, Azap ve Zars köylerinde yaşayanlar aynı mense- den gelmiş olduklarına inanıyorlar. Bunların arasında hüküm süren an'aneye göre dedeleri iki veya üç ayrı kabile halinde bundan takriben 160-170 sene evvel Kafkasya ve Azerbeycan'dan şimdi buldukları bu yerlere gelmişlerdir. O tarihten beri ekseriya aralarında evlenme yüzünden bunlardan her birisinin diğer köylerde birçok akrabaları vardır. Böylece mensup olduklarını zannettikleri aşiretlerden de lâkap olarak taşıdıkları isimlerden başka bir iz kalmamıştır. Bununla beraber, ne tarihî, ne de herhangi bir şekilde tutulmuş bir vesika bulunmadığı için fazla tafsilât vermek mümkün değildir. Bugünkü sakinler gelmeden evvel buraların meskûn olup olmadığı, meskûn idiyse kimlerin buralarda yaşadıkları ve yeni gelenlerle eskiler arasındaki nispet, münasebetler ilâh... bilinmemektedir. Bu vaziyette kat'i olarak söylenebilecek bir şey varsa o da, bu üç köyde ve nahiyenin diğer bütün köyleri arasında kültür bakımından mühim bir farkın bulunmamasıdır.

Mümtaz Turhan'ın bu tarihçesinde 160-170 yıllık geçmişi, 1936-1948 arasında 12 seneye yayılan çalışmasının hangi noktasını referans olarak tespit ettiği belli değildir. Ancak, çalışmanın 1936, 1942 ve 1948 yılları diye beürlenen üç noktasından 170 ve 160 yıllarını teker teker çıkardığımız zaman, 1766 yılıyla başlayan ve 1788 yılıyla noktalanın 22 yıllık bir süre ortaya çıkmaktadır. O günlerde Türk âleminde neler oluyordu? Bu devir Osmanlı İmparatorluğunda Sultan III. Mustafa (1757-1774) ile Sultan I. Abdülhamit (1774-1789)in buldukları devirdir.

Bu yıllar, 1683'te 2. Viyana Kuşatmasının başarısızlığı sonucunda başlayan Osmanlı İmparatorluğunun «Gerileme» devrini kap-

samaktadır. Bu yıllar, Osmanlı İmparatorluğunun başına dert olan bilhassa çeşitli Rus ve bu arada birtakım İran Savaşlarının yapıldığı yıllardır.

Mümtaz Turhan'ın kastettiği en eski tarih 1766 yılını gösterdiğine göre, Kafkasya'da Azarbeycan yöresinden geldikleri belirtilen bu yöre halkının hiç olmazsa bir kısmının 1768-1774 Türk-Rus Savaşları sonucunda, Türklerin Kaynarca Muahedesi (21 Temmuz 1774) imzalayarak, Kırım'ı Ruslara bıraktıkları günlerde, bu feci anlaşmayı müteakib göç ettikleri düşünülebilir. 15 asırlık bir Türk ülkesinin geleceğinin Rusyaya bırakıldığı o tarihlerde çok sayıda soydaşımızın buldukları yöreden daha Batı'ya Anadolu'ya doğru göç etmiş olmaları muhtemeldir. Böyle bir göçü ortaya çıkaracak bir başka olayın da bundan 13 yıl sonra, I. Abdülhamit devrinde yapılan 1787 Türk Rus muharebesi sonucunda, 17 Aralık 1788'de Karadeniz'in kuzeydoğu kıyısında Türklerin en önemli kalesi olan Özü'nün düşmesi olayı olduğu düşünülebilir. 25.000 Türk'ün Ruslar tarafından en ağır işkencelerle öldürüldüğü bu mağlubiyet sonucunda I. Abdülhamit'e teessüründen inme inerek, vefat etmiştir. Bu olayın sonucunda Kafkasya'nın hemen tamamının kısa sürede Rusların eline geçme ihtimali ortaya çıktığından Kafkasya'daki Türk aşiretlerinin bir kısmının bu sıralarda Batı'ya, Anadolu'ya doğru göç etmiş olmaları beklenebilir.

Geçen Yaz (Temmuz 1986) Azap'ta görüştüğümüz kimseler arasında son derece uyanık ve zeki yaşlı bir hanım olan (M. U.) kendi dedesinin 93 harbinde (1877) Erzurum'da evli barklı bir kimse olduğunu; onun dedesinin babasının ise Kafkasya'dan geldiğini bildiğini bize söylemiştir. Elimizde yazılı tarih bulunmamasına karşılık, gerek Mümtaz Turhan'ın danıştığı oral tarih kaynakları ve gerekse bizim ondan 50 sene sonra danıştığımız yeni kaynaklar Kafkasya'dan bu yöreye göçlerin 93 muharebesinden çok önce, muhtemelen, Kırım Yarımadasının Osmanlılarca kaybedilmesi ile başladığına ve kuzey doğu Karadenizin Rusyaya kaptırılmasıyla hızlandığına işaret etmektedir. Bu şahısla akraba olan ve Akçataş Köyünde oturan bir diğer yaşlı kişi de (İ. E.) soylarının Azarbeycan'da Karadağ'dan geldiklerini ve sünni olduklarını belirtmiştir. Karadağ, Hazar'ın kıyısında Bakü'nün güneyinde Kuzey Azarbeycan'da Dağıstan sınırına yakın bir yerdedir. Böylece, Mümtaz Hocamın oral tarihçileriyle,

bizimkiler arasında 50 yıllık bir süre zarfında gerek geldikleri yöre, gerekse takribî göç tarihi ile ilgili bilgide, kayda değer önemli bir farklılaşma olmamıştır. Öyle anlaşıyor ki, köklerin nesilden nesile şifahî olarak kaydı tutulmaktadır.

Ancak, gerek Azap Köyünde oturan, gerekse Akçataş Köyünde tanıştığımız bu şifahî tarihçilerin her ikisi de ayrı ayrı Karapapak Boyundan olduklarını belirtmişlerdir.

Bunlardan Azapta oturan hanım (M. U.) kendi soylarının göç nedenini ilginç bir şekilde Rusya'da kara kalpak kavgasına bağlamıştır. Bu böyle ise, bu yöre sakinlerinden bir kısmının göç tarihini belki 50 yıl daha geriye uzatmak gerekecektir. Rus Çarı I. Petronun boyunduruğu altına aldığı çeşitli kavimlere karşı lüzumsuz eziyet ve cefa yöntemleri icad ederek onları tedirgin ettiği, onun devrinde kalpak kavgasına benzer bir takım anlamsız olayların sık sık tekrür ettiği bilinmektedir. Çar I. Petro'nun 1725'de ölümüne rağmen, başlattığı bu tür olayların bir süre daha devam etmiş olmaları da muhtemeldir.

Bu köylerin bağlı olduğu kaza merkezinin Horasan adını taşıması ve yöre sakinlerinin Karapapak Boyundan gelmiş olduklarını belirtmeleri bir başka ihtimali daha düşündürmektedir. 1775-1779 yılları arasında Türkiye ile İran arasındaki savaş neticesinde de yine Anadolu'ya, bu sefer Hazar'ın güneyinden bir miktar göçün daha olmuş olabileceği muhtemeldir. Bilindiği üzere, Türk Avşar Hanedanını devirerek İran tahtına çıkan Kerim Han Zend, Horasanın hâlâ Avşar Türklerinin elinde bulunmasından ürkerek, Osmanlılara karşı bir savaş başlatmış, şayet başarı kazanırsa İrani tam manasıyla ele geçirebileceğini düşünmüştür. Kardeşini Basra'ya saldırtmış olan Kerim-Han, yapılan iki meydan muharebesinde de Osmanlılara yenilmiş ve 1779'da harp sona ermiştir. Bu olaylar esnasında da Horasan civarından bir kısım Sünnî Türklerin tedirgin olarak Anadolu'ya göç etme gereği duymuş olmaları ihtimal dahilindedir.

İster 1774'de Kırım Harbi, ister 1779'da İran veya 1787'de Özü Kalesinin düşüşü sonucunda olsun, bu köylerde yaşayan Türk halkının atalarının 18. yüzyılın son çeyreğinde Orta Asyanın batısında Kafkasya ve Azarbeycandan buralara gelerek artık iki yüz yılı aşkın bir süredir bu yörede yaşadıkları bir gerçektir. Ancak, bu yö-

renin halkı Anadolu'ya göç ettikleri bu yurtda da düşman tarafından uzun süre rahat bırakılmamıştır. Osmanlı devletinin yıkılmaya başlamasıyla birlikte Erzurumda da kanlı savaşlar başlamıştır. Sultan II. Mahmut zamanında Ruslar Erzurum'u ilk defa işgal etmişlerdir. 1829 Edirne Muahedesi sonucunda şehirde büyük tahribat yaparak ve tarihî eserleri çalarak çekilmişlerdir. Bu olay sonucunda halk Erzurum'un doğusuna dış kaleden söktüğü taşlarla Aziziye, Mecidiye, Toprak ve Kiremitlik tabyalarını inşa etmek zarureti duymuştur.

1877-1878'de Ruslar Erzurumu bu yöre halkının kahramanca müdafaasına rağmen tekrar işgal etmiş, ancak Ayastefanos Muahedesi sonucunda yeniden boşaltmıştır. Şehrin I. Dünya Savaşında Ruslar tarafından 3. defa işgal edildiğini görüyoruz. Kışkırttıkları Ermeni Çetecilerin yöre halkına yaptıkları, dünyada bir eşi daha görülmeyecek şekildeki eziyet ve işkencelerini görmezden gelen Ruslar, 1918'de Kâzım Karabekir Paşanın yetişerek buraları kurtarması sonucunda yeniden çekilerek Erzurum'u boşaltmışlardır. Rusların bu sıralarda bu yörede izledikleri iki yüzlü siyasete Azapta görüştüğümüz yaşlı hanım (M. U.) babasının kayınbiraderinin başına gelen feci olayı naklederek somut bir örnek vermek istemiştir: (M. U.) Hanım Ermenilerin köylerini basınca nisbeten boşalan köyde mevcut erkeklerin hepsini öldürdüklerini ancak, 62 yerinden bıçaklanmış olan bu gencin Ermeniler gittikten sonra sürüne sürüne ana yola çıktığını, burada devriye geçen Ruslar tarafından bulunarak hastahaneye götürülüp gerekli ameliyat ve müdahalelerin yapıldığını ve üç ay süre ile tedavi edildiğini belirtmiştir. Böylece, Rusların Türkleri Ermenilere vurdurtup, kendileri tedavi ederek, halkı kendi yanlarına çekmek istediklerini ve bölgede halk üzerinde ileriye dönük, ince bir siyaset güttüklerini anlatmıştır.

Konumuzu teşkil eden bu köylerdeki halk 1916 yılında mecburî olarak Orta Anadolu'ya bilhassa Kayseri'ye göç etmiş, ancak 1924 de buradaki yurtlarına dönebilmişlerdir.

ERZURUM'UN AKÇATAŞ, AZAP, DALBAŞI VE DEĞİRMENLER KÖYLERİNDE 1914 RUS İŞGALİ ÖNCESİNDE HAYAT

Akçataş dışında, bütün bu köylerde sosyal yapı şu şekilde belirleniyordu : Büyük arazi sahibi zenginler, orta halliler, fakirler ve işçiler. İşçilerin büyük bir çoğunluğunu ise, «maraba» adı verilen ve yine hemen hepsi yerli Ermeni olan daimî ziraat amelesi teşkil etmekte idi.

Akçataş'ta ise, bütün köy arazisinin yarısından fazlasının ve en iyi kısımlarının havalide büyük nüfusları olan, kendilerine karşı hürmet ve sevgi beslenen ve «Hanedan» denilen iki zengin ailenin elinde bulunduğu anlaşılmaktadır. «Maraba»larla köy halkı arasında, bir ihtilâf yoktur. Dostluk ve güvene bağlı bir atmosfer içinde günlük hayat mutlu bir şekilde süregelmektedir. Akçataştaki ve bütün bu yöredeki zengin aile fertleri toprak işçiliği yapmazlar. Bu işi «maraba»lar ve fakir halk işçi olarak yapar. Orta halli olanlar ise kendi tarlalarında çalışırlar.

Ancak, zengin zümrenin de masraflı bir çok mükellefiyetleri vardır*.

Onlar bu rekabet kabul etmeyen mevkilerini yalnız zenginliklerine değil, cemaat içindeki fonksiyonlarına, halka karşı mesuliyet ve mükellefiyetlerine, herşeyden evvel bu uğurda yapmış oldukları maddî fedakârlıklara borçluydular. Bu ailelerin, kapıları herkese açık, muhtelif tabakalara mensup yabancı misafirleri ağırlamak üzere inşa edilmiş birbirinden müstakil iki veya üç konakları vardı. Bu konaklarda nereden gelip nereye gittiği ve ne kadar kalacağı bilinmeyen, çoğu yabancı olan misafirler ağırlanırdı. Bu itibarla bu zengin ailelerin gelirlerinin mühim bir kısmı bu konaklara veya cemaat dahilinde sıkıntıya düşmüş fakir ve biçarelere yardım için giderdi. Başı sıkıntıya düşen, hükümetle işi olan, alacağını alamayan, borcunu veremeyen, evi yıkılan, hayvanı ölen herkes onlara başvururdu. Binaenaleyh

* Bu ve benzeri iktibaslar aşağıdaki eserin yeri geldikçe belirtilen sayfalardan yapılmıştır :

TURHAN, Mümtaz, *Kültür Değişmeleri*, 1000 Temel Eser, No. 10. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969.

bu aileler her şeyden evvel âdil ve âlicenap olmak mecburiyetinde idiler. (Turhan, s. 110)

Yörenin en önemli gelir kaynağını bu gün olduğu üzere, o gün de ziraat teşkil etmektedir. Ziraat şu şekilde işlenmektedir. Turhan :

Ziraat amelelerinin başında «maraba» denilen, büyük aileler halinde ve toplu olarak çalışan işçiler gelir. Bunlar her sene mahsul sonunda büyük toprak sahiplerine müracaatla kendilerine ihtiyaç olup olmadıklarını sorar ve yanlarında çalışmayı teklif ederler. Muvafık görüldüğü takdirde arazi sahibi, bunlara ihtiyaçları olan her şeyi vermek ve hatta evvelce yanında çalıştıkları kimseye borçları varsa, onları da ödemek mecburiyetindedir. Marabalar, arazi sahiplerinin yanında her iki taraf birbirinden memnun kaldığı müddetçe çalışırlar; arada bir ihtilâf çıktığı takdirde herkes başının çaresine bakar. Arazi sahibi, ziraat için lüzumlu olan her şeyi marabasına temin etmek mecburiyetindedir. Toprak, tohum, âlet, edevat, hayvan hülâsa ne lâzımsa hepsini verir. Buna mukabil maraba da bütün işleri görür. Hasat zamanı gelince, arazi sahibi mahsulün üçte ikisini, maraba da geri kalanı alır. İyi ve zengin bir arazi sahibinin yanında dürüst hareket eden çalışkan bir marabanın, kendi başına müstakil çalışan orta halli bir çiftçiden çok defa daha iyi durumda olduğu ekseriya görülür. Bir defa fena bir mahsul zamanında aç kalmak tehlikesi olmadığı gibi başka bir mesuliyeti de yoktur. Mahsulün iyi olduğu zamanlarda da hissesine düşen miktar, bir iki çift hayvanla çalışan orta halli müstakil bir çiftçinin kaldırılabilceği mahsulden daha fazladır. (s. 87 ve 88)

Bu yıl yaptığımız gözlemlere göre bu yöre halkının, Türkiye geneline nisbeten okur-yazar oranının çok yüksek olması 1916'dan önceki o günlerde de aynıdır.

Mümtaz Turhan bu hususu şöyle anlatmaktadır :

Cemaat azaları arasında okur-yazar nispeti büyüktü. İçinde buldukları nisbî refah ve iktisadî imkânlar sayesinde daha Birinci Dünya Savaşından evvel bu beş köyün üçünde hususî ilk (mahalle) mektepler vardı. Diğer iki köyde oturan, hali vakti yerinde olan aileler çocuklarını ya bu mekteplere gönderiyor veya hususî hocalar tutmak suretiyle kendi köylerinde okutuyorlardı. (s. 92)

Bu yöre halkının o günlerde civarlarındaki teknik gelişmeleri takip ederek, hayatını kolaylaştıracak teknik değişmelere açık olduğu anlaşılmaktadır. Turhan bu hususta :

Bununla beraber bu köy cemaatinin, Birinci Dünya Savaşından evvel yabancı kültür tesirlerine - bilhassa müşterek hududa yakınlığı dolayısıyla Rus tesirlerine - memleketin merkezî kısımlarından daha çok maruz kaldığı inkâr edilemez. ....O vakitler kendilerinden ancak on on iki kilometre uzakta bulunan Rusya'dan birçok ziraat aletleri ve diğer bazı mamul maddeler satın alıyorlardı. (s. 92 ve 93)

demektedir.

Bu cemaatin 1916 felâketinden evvel sosyal yapı bakımından istikrarlı, oldukça müreffeh ve mutlu, Ermeni azınlıklarla armoni içinde, onlara karşı güven ve yakınlık besleyen hoşgörülü bir cemaat olduğu, çoğunluğunun okumuş, yazmış, aydın ve teknolojik gelişmelere açık bulunduğu, gerek Mümtaz Turhan'ın eserinden, gerekse yazın bu köylerin ileri gelen ve o günleri bilen yaşlılarıyla yaptığımız ve «tape»e de kaydettiğimiz görüşmelerimizden anlaşılmaktadır.

Bu düzen, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşına girişiyle, 1914'ün sonbaharında, Kurban Bayramından bir kaç gün sonra bir Cuma günü yıkılmıştır. O gün, Azap sırtlarından köyün çocukları tepelere baktıkta gördükleri ve «çoban mıdır nedir?» diye merak ettikleri karartıların düşman Rus askerlerinin öncüleri olduğu kısa bir süre sonra anlaşılmış, ve hemen her şey o anda değişmiştir. Bayram tatili nedeniyle bu yörede o günlerde Türk askeri yoktur. Düşman, çatışmaya filân lüzum kalmadan köyleri işgal eder ve haber yayar; «kimseye kötülük yapmayacağız, köyleri talân etmeyeceğiz» diye. Çünkü başka türlü davranmalarına zaten gerek yoktur. O günün çilesini Akçataş'ta Mümtaz Turhan'la birlikte yaşamış olan yaşlı dostlarımız İ. E. ve H. S. şu şekilde anlatmışlardır :

Rusların gelişiyle birlikte, bir de ne görelim? Ermeni «marabalar» harmanı, işyerlerini herşeyi terketmişler, kıyafetlerini değiştirmişler, çizmeler geçirip, silâh döşenmişler, Kazak kılığına girmişler, Kıymetli Arap atlarımıza el koymuşlar. Bir yandan yakın köylerin ata binmiş, kuşan-

miş Ermeni marabaları buradakilere, «Bunlar sizin ağalarınız mı?» diye sorarlar. Diğer yandan, Ağanın kendi maraba işçisi Karabet ki hemen o gün Komator olmuştur ve atlarını geri almak isteyen Ağasını tehdit etmektedir: «Samet, Samet sen eski beyliğine mi güvenirsin? Sağ kaldığına şükret.» Ermeni kadınlar ise evlerinin önüne kurdukları masaların üzerine İncil, ekme ve su koyarak bu alâmetlerle kendilerinin Ruslar ve onların peşi sıra gelenlerden olduklarını, köyün diğer kadınlarından farkları bulunduğunu belirtmeye çalışmaktadırlar. (Beğlân Toğrol, 1986, Yöre «tape» kayıtları).

Birbirinin dinine, töresine, hayat tarzına karşı Türklerin besledikleri sonsuz hoşgörü, Ermeniler tarafından bir günde rafa kaldırılmış, sinsi maskeleri düşmüş, din, töre farkı bir fark olarak o gün ilân edilmiştir. Bayram tatilinin ve Cuma'nın huzur ve rehabetini büyük bir safiyetle yaşayan dostları ve Ağaları Türklere karşı sinsicce ve gizlice sakladıkları silâhlarını kuşanarak ve harbî kılıklarına bürünerek onları esir almış ve tehdit devresi hemen başlamıştır. Cennet cehennem olmuştur.

Akçataş Köyünde katliam olmamıştır. Ancak, Azap köyünde katliam olmuştur. Diğer iki köyde bu hususu görüşecek yaşta kimselerle karşılaşmadık. Yalnız, katliam olsun veya olmasın, bu yöre ahali için göç artık kaçınılmazdır. Köylerini terkederler. 1914-1916 arasını Erzurum'a doğru hicret ederek kışı Hasankale ve yukarı Pasin köylerinde, yazı Erzurum ovasındaki köylerde geçirirler. Tekrar esarete kalmak korkusundan ötürü 1916 sonlarına doğru 90 ilâ 100 aileden mürekkep bir kabile halinde Orta Anadoluya doğru hicrete başlarlar. Kışın ortasında gece gündüz yürümek suretiyle nihayet ancak yazı doğru Kayseriye varabilirler. Bir kısmı düşman elinde, bir kısmı yollarda telef olmuştur. Canlarını kurtaranların ise bütün kıymetli menkul mallarını yanlarında çalıştırdıkları Ermeniler insafsızca, bir çırpıda alarak bu havalide yaşayan diğer ırkdaşlarıyla birlikte toplu bir halde 1916'da Rusyaya gitmişlerdir ve zengin ağaların, fakir bırakmışlardır. Artık, Kayseri'de yepyeni bir üslûpta değişik bir hayat başlamıştır.

KAYSERİ'DE HAYAT : (1916-1924)

Muhacir kafilesi Kayseriye vardıkta, şehrin bir semtinde kendilerine millî emlakten evler verilmek suretiyle toplu halde yerleştirilmişler, sonradan gelenler de bunlara iltihak etmişlerdir. İki yıl süresince okuldan mahrum kalmış olan çocuklar, okula başlayabilmişlerdir. Genelde, o güne kadar tarım işçiliği yapmamış bulunan eski zenginler ve onlarla birlikte orta halli, fakir, tüm aile reisleri, Türk Milletinin eşsiz «yeni şartlara uyum» kabiliyetinin mükemmel bir örneğini sergilercesine yaşamaya başlamışlardır. Mümtaz Turhan'ın kaleminden nakledeyim :

Burada cüz'î bir kısmı ticaret ile meşgul olmak suretiyle, diğerleri de her an harp biter, geri döneriz, ümidiyle muhafaza ettikleri hayvanlarını, o vakit çok kârlı olan nakil işlerinde çalıştırmakla maişetlerini temine çalışıyorlardı. Harp dolayısıyla orduda kullanılmak üzere hükümet tarafından bütün nakil vasıtalarına el konulmuş, fakat muhacirlerin hayvanlarına dokunulmamıştı. Bu sayede bizim cemaat, civar köy ve kasabalardan nisbeten ucuz aldıkları yiyecek maddelerini, bilhassa buğday ve unları ellerindeki hayvanlar vasıtasıyla Kayseri'ye nakledip burada satmak imkânını temin etmiş oluyorlardı. Böylece, hem sıkıntısız yaşayabilmiş hem de civar kasaba ahalişi ve köylülerle temas neticesinde onların yaşayış tarzlarını, bilhassa ziraat usulleriyle kullanmış oldukları tohum nevelerini öğrenmek imkânını bulabilmişlerdi. (s. 90-91)

Yerli halkla muhacir Erzurumluların bu kriz yıllarında hiç bir ihtilâfa düşmeden yaşadıkları Mümtaz Turhan'ın aşağıdaki açıklamasından anlaşılmaktadır :

Evvvelâ, grupların karşılaştığı mahallin, (Kayserinin) oldukça büyük bir şehir olması, temas vaziyetini doğrudan doğruya ve şahsî olmaktan çıkarmıştı. Burada bizim cemaat diğer muhacir grupların arasında veya yanında yaşadığı için başlangıçta yerli ahaliyle doğrudan doğruya temas etmiyordu. Bundan başka hicrete harbin sebep olması ve bunun yerli ahaliye bazı dinî mükellefiyetler yüklemesi bu dindar memleket halkının muhacirlere karşı vaziyetlerinin tanziminde hiç olmazsa itidalle hareket etmelerine sebep olmuştur. Aksî takdirde, hemşehrilik hissiyle mevzî memleket severliği çok kuvvetli olan bu vilâyette yabancılara

karşı mülâyim hareket edilmeyerek en küçük vesilelerle zuhur edecek ihtilâflar açığa vurulmuş olacaktı. Halbuki küçük münferit şahsî vakalar müstesna, aradaki kültür farklarından gelme, bütün cemaati alâkadar eden mühim ihtilâflar görülmemiştir.

Hülâsa, gruplar arasındaki kültür temasının şahsî olmaması, dinî mükellefiyetlerin işe karışması, ihtimal cemaatin köylü, yerli ahalinin şehirli olması ve bu itibarla birbirini iktisaden tamamlaması gibi âmiller kültür farklarından gelme ihtilâfların vukuuna mani olmuştu. Hakikatte bu iki esas grup arasında psikoloji bakımından dostça olmayan veya düşmanca denebilecek herhangi bir atitüdün tezahürüne şahit olunamamıştır. Şüphesiz her iki taraf, birbirini aralarındaki kültür farklarına göre tenkit ediyordu. Fakat kendi aralarında yapmış oldukları bu tenkitlere çok defa istihza ve neşe karışıyordu. Buna mukabil, karşılıklı saygı ve takdirler de eksik değildi : denebilir ki aralarında tam bir müsamaha hüküm sürüyordu. Esasen farklı kültürleri temsil eden muhtelif gruplar bir araya gelip beraber yaşamak mecburiyetinde kaldıkları zaman bu nevi karşılıklı müsahamaya dayanan bir atitüdün teşekkül etmesinin umumî olduğu görülüyor. (s. 138-139)

Erzurumlu muhacirlerin yerli halk ile karşılıklı anlayış içerisinde yepyeni bir hayat tarzı şeklinde Kayseri'de süre gelen günleri 8 yıl sonra 1923 ve 1924'de tekrar kendi köylerine, Akçataş, Azap, Dalbaşı ve Değirmenlere avdetleriyle nihayete erer. Zannederim, sadece Mümtaz Turhan geride Kayseri Lisesinde leyfî öğrenci olarak kalmıştır ve bu onlardan ayrı sürdüreceği hayatının başlangıcı olmuştur. Bundan sonra bu yöre, ailesi ve ahalisi, onun için, ilmî görüş ve düşüncelerini «test» ettiği bir laboratuvar mahiyetinde kalmıştır.

ESKİ YUVADA YENİ HAYAT :

1924 VE HEMEN SONRASI

Yöre halkı düşmandan temizlenmiş köylerine 1924'de dönerek topraklarına kavuşmuşlardır. Ancak, köylerinde 1914 öncesine göre yeniden değişik bir hayata başlamaları gerekmiştir. Hayat tarzlarındaki en büyük değişiklik eski asil ve zengin ailelerde olmuştur.

Gerçi toprakları çok şükür yerindedir ama, «marabalar» yani işçileri artık yoktur: Onlar Rusyada yaşamaktadır. Üstelik, aynı «marabalar» bunların ve tüm köylülerin yüzyıllardır biriktirdikleri bütün taşınır mallarını, servetlerini çalarak Rusyaya götürmüşlerdir. Topraklarından başka bir çöpleri kalmamıştır. Kendi yurtlarında 1914' den önce nüfuz ve saygınlık sahibi olan bu zenginler, artık orta halli bile değildir, fakir düşmüşlerdir. Kendi köylerine döndükleri o günlerde herkes evine yerleşip, yerini alırken, bilhassa bu lider seviyesindeki ailelerin eski yuvalarındaki yeni durumlarına, Kayseri'deki muhacirlikleri devresine nisbeten uyum sağlamakta daha büyük bir güçlük çektikleri Mümtaz Turhan'ın şu gözlemlerinden anlaşılacaktır :

..... harp dolayısıyla fakir düşen bu iki zengin aile efradı bizzat çalışmadıkları gibi işçi bulmakta da güçlük çekmektedirler. Buna mukabil, orta halli aileler kendi tarlalarında bizzat çalıştıkları gibi, eski zenginler için ayıp sayılan ticaretle de meşgul olabilmektedirler. Bu yüzden, iktisadî bakımdan diğer zümrelere nisbetle daha iyi bir durumda bulunmaktadırlar. (s. 84)

Bu sebeplerden, yöre halkı arasında 1914'den önce mevcut bulunan sosyal farklılaşma, 1924'den sonra yavaş yavaş azalmaya başlar.

Savaş âfetinden henüz kurtulmuş bulunan ve yeni hayatına ve onun getirdiklerine adapte olmaya çalışan yöre halkı, kısa bir süre sonra, bu sefer, tabiatın gazabına uğramış ve buralarda 1928 yılında, korkunç bir zelzele olmuştur. Zelzelenin yazın ve gündüzün olması ve herkesin dışarıda olduğu bir zamana rastlaması nedeniyle nüfusça zayıf önlenmiştir. Fakat taş üstüne taş bırakmayan bu zelzelenin, yöre halkının buraya avdetinden az sonra olması, zaten çetin olan yaşama şartlarını büsbütün anormal bir hale koymuştur. Halk, korkunç zelzelenin tesirinden uzun müddet kurtulamamış, muvakkat bir zaman için yapmış oldukları derme çatma kulübelerde senelerce oturmak mecburiyetinde kalmıştır.

AKÇATAŞ, AZAP, DALBAŞI VE DEĞİRMENLER
KÖYLERİNDE MEYDANA GELEN KÜLTÜR
DEĞİŞMELERİYLE İLGİLİ OLARAK 1936-1948 YILLARI
ARASINDA MÜMTAZ TURHAN'IN VE 1986 YILINDA
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ PSİKOLOJİ BÖLÜMÜ
GRUBUNUN GÖZLEMLERİ

MÜMTAZ TURHAN'IN ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ

Mümtaz Turhan, «Kültür Değişme»leri adlı çalışmasında, kültür değişimleri konusunda kabul ettiği şu hipotezlere delil aramaktadır :

1. Bir sosyal grubun kültüründe değişimin vuku bulması için, onun yabancı bir kültürle teması gereklidir. (s. 149)
2. Maddî kültürle manevî kültür arasında açık bir münasebet bulunmaktadır. Bu sahalardan birinde vukua gelen değişimler ötekisine de sirayet ederek, birine ait unsurların kabul veya reddinde rol oynar. (s. 150)
3. Bir kültür değişmesi sürecinde, o yerli kültür şuurlu bir şekilde seçme hürriyetine sahipse, yâni o kültürün bir baskıya maruz kalmadan, karşı kültürde işine gelen bazı unsurları kabul; kendi atitüd, görüş veya zihniyetine ters düşenlerini reddetme imkânına sahipse, bu yerli kültür, kendisine has mahallî hususiyet ve hüviyetini kaybetmeksizin inkişaf eder. Seçme hürriyetini kaybederse yok olur. Mümtaz Turhan bu yöredeki gözlemleriyle, bu hipotezlerini destekleyecek deliller aramıştır.

KÜLTÜR DEĞİŞMESİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Mümtaz Turhan'ın eserinin 99. sayfasında kültür değişimleri üzerinde tesirde bulunduğunu ileri sürdüğü faktörlere bir göz atınca bunları kısaca şöyle tarif etmek mümkün görünmektedir :

Kültür değişimleri coğrafi (fiziksel) muhitte meydana gelen değişimlerin ortaya çıkardığı sosyal değişimlerdir.

Coğrafi muhitte, tabii bir âfete bağlı olarak Mümtaz Turhan'ın gözlediği en önemli olay 1928 zelzelesi ve onun getirdikleridir. Bizim

Psikoloji Bölümü Grubu da ne yazık ki bu âfetten tam 55 yıl sonra, kötü bir şans eseri olarak, 1983'de vukubulan zelzele sonuçlarını da görmüştür. Coğrafi muhitte önemli bir başka değişme de ani olarak harbin patlamasıyla meydana gelen Orta Anadolu'ya göç olayı ve bu yeni muhitte mecburi temasın ortaya çıkardığı geçici ve kalıcı sosyal değişmelerdir. Coğrafi muhitte bir başka değişme de, Rus işgaliyle başlayan iletişim yollarındaki gelişme ve bunun sonucunda başka vilâyetlerdeki ahali ile temasın ortaya çıkardığı kültür değişmeleridir. İletişim yollarındaki gelişmeleri Turhan'ın eserinden şöylece toparlamak mümkündür :

- Rusların 1914'de esir aldıkları yöre halkına yaptırdıkları Sarıkamış - Erzurum dekovil hattı. Bu hat Horasan'ın içinden ve Azapla, Dalbaşı'nın yakınından geçmektedir.
- Yine Rusların harp esnasında mevcut şoseye ilâve olmak üzere açtıkları kestirme yol. Bu kara yolu da Azap, Değir-menler ve Akçataş'ın yakınından geçmekteydi. Hâlâ mevcuttur.
- 1938 yılında İstanbul ile Ankara arasındaki doğrudan doğruya irtibatı temin eden tren hattının tamamlanması.
- Mümtaz Turhan'ın 1948 gözlemlerinde zikrettiği Erzurum ile Kars arasında yapılan geniş demiryolu.
- 1986 gözlemlerimiz esnasında kullandığımız ve artık bütün Türkiye'yi İzmir'den başlayarak boydan boya kateden ve Erzurum'dan geçerek Doğu Bayazıt'a ulaşan E 23 karayolu ile Erzurumu Kuzeyde Kars'a, Artvin'e, Trabzon'a, Bayburt'a, Güneyde Elazığ'a Diyarbakır'a, Bitlis'e, Van'a Hakkâri'ye hattâ Mersin'e, kısacası, Türkiye'nin her yerine örümcek ağı gibi bağlayan, son 25-30 yılda yapımları gerçekleştirilmiş bilimum yollar.

Kültür değişmesi olayının çok boyutlu bir olay olduğu bir gerçektir. Göç, yol yapımı v.b. bir takım fiziksel faktörler beraberinde başka kültürlerle teması getirmekte, zelzele gibi tabiat olayları da daha başka bir takım mecburî kabuller ortaya çıkarmaktadır. Bunların yanı sıra tarihî ve siyasî bir takım oluşumların psikolojik etkilerinin de değişme olayını etkileyebildikleri muhakkaktır. Bu ba-

kimden spesifik bir alandaki spesifik bir değişme olayının dahi hangi faktöre bağlı olarak ortaya çıktığını genelde teşhis etmek çok güçtür, hattâ çoğu kez imkânsızdır.

1924'DEN SONRA ORTAYA ÇIKAN OLAYLAR

Bu cemaatte Birinci Dünya Savaşında Rusların ve Ermenilerin buraları işgallerinin yarattığı travmatik olayla başlayan ve muvakkat göçle hızlanan eski istikrarlı sosyal yapılarında ortaya çıkan değişmeler, bugüne kadar devam edegelmiştir. Yöre'de 1914'deki Savaştan sonra, 1928'deki zelzele de önemli bir şok etkisinde bulunmuştur. Anlaşıldığına göre, 1928 ile 1940 yılları arası, 12 sene hayat normal akışıyla süregelmiştir. Ancak, 1940 yılında bu yörede yeni bir endişe süreci daha yaşanmıştır. Bu, muhtemel bir Rus taarruzunun endişe ve korkusunun yeniden yaşanması olayıdır ve hemen her nevî yeni teşebbüsü felce uğratmıştır. Rusların o günlerde, Türkiye'ye doğudan taarruz edecekleri şayiası o kadar kuvvetlenmiştir ki Kars ahalişi Erzurum'a, Sivas ve Kayseriye doğru hicrete bile başlamıştır. (Turhan s. 128). Bir süre devam eden bu karamsar durumun siyasî çözümlerle sonradan durulduğu anlaşılmaktadır. Bu, yerini, 1948'lerdeki Dünya siyasî vaziyetinde ortaya çıkan nisbî salâh ve Amerikan askerî yardımlarıyla iyimser bir havaya bırakmış, ve bu durumun müsbet tesirleri sonucunda emniyet ve güvenin artarak, yörede teşebbüs fikrinin kuvvetlendiği görülmüştür.

Son 30 yıldır iletişim vasıtalarındaki müthiş artış, bu yöre halkının büyük bir kısmının Türkiye'nin hemen her yanına ve hattâ Hollanda'ya ve Almanya'ya kadar açılmasına ön ayak olmuştur. Ancak, 1948 den beri muhtemelen 35 yıldır süregelen bu iyimser psikoloji, 1983 yılının zelzele âfetiyle, beklenmedik bir şekilde yeniden değişmiştir. Bu köyler arasında en fazla hasar gören Azap ve Akçataş'taki halk arasında son derece depresif, kötümser bir psikolojik durum hâkimdir.

Geçen yaz yaptığımız ziyaret esnasında zelzeleden üç yıl geçtiği halde bu kollektif psikolojik depresyonunun hâlâ devam etmekte olduğunu üzüntüyle gözledik. Bu duruma zelzelenin yanı sıra diğer başka faktörlerin de âmil oldukları muhakkaktır.

1924'DEN İTİBAREN MADDİ KÜLTÜRDE MEYDANA GELEN DEĞİŞMELER

Mümtaz Turhan, yukarıda belirtildiği üzere, bir kültürde değişimin ancak o kültürün başka bir kültürle teması neticesinde başlayabileceğini kabul etmekte ve bir kültürün bu temas esnasında istiklâline, yâni yeni karşılaştığı kültürden işine gelen elemanları seçip alma, işine gelmeyenleri reddetme imkânına sahip olduğu sürece mahallî hususiyet ve hüviyetini kaybetmeden inkişaf edebileceğine inanmaktadır. İncelediği köylerdeki halkın ise bu seçme hürriyetlerini herşeye rağmen, hiçbir zaman, kimseye kaptırmadıklarını ve kültürlerinin ayniliğini kaybetmeksizin inkişaf ettiklerini, biraz da buralardan gelmiş olmanın verdiği örtülü bir gururla, ifade etmektedir.

İleri sürdüğü genel hipotezler, kabuller içinde varmış olduğu bu sonucu, bu yörede 1916'dan beri maddî kültürün ve manevî kültürün azımsanmayacak sayıdaki çeşitli itemlerinde meydana gelen değişimleri büyük bir sabırla birer birer inceleyerek desteklemektedir. Maddî kültürde meydana gelen spesifik değişme alanlarına, evlerin şekli ve inşa tarzları, dahilî tertibatları, yörede kullanılan ziraat usulleri ve bu alanda kullanılan âlet ve vasıtalar, hayvan yetiştirme metotları ve sütçülük gibi oldukça geniş bir alana yayılan konuları ithal etmiştir.

EVLERİN ŞEKLİ VE İNŞAAT TARZLARIYLA İLGİLİ DEĞİŞMELER

Mümtaz Turhan bu yörede geleneksel olan ev şeklini ve bunların inşa tarzını teferruatıyla anlatmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki, 1928 zelzelesinden, hatta savaştan önce bu yörede sadece geleneksel tipte yapılmış meskenler bulunuyordu, 1983 zelzelesinden sonra Azap ve Akçataşta bu tipte bir bina artık kalmamıştır. Ancak, bu zelzeleden etkilenmemiş olan bilhassa Dalbaşı ve Değirmenler köylerindeki binaların bir kısmı hâlâ bu tarzdadır. Bu geleneksel binaları ve bunların yapılaş tarzlarını ve sebeplerini Mümtaz Turhan şu şekilde anlatmaktadır :

Bu havalide kışın sert ve uzun olması, sıcaklığı muhafaza etmesi ve soğuğa mani olabilmesi maksadıyla evlerin ağır ve mazbut yapılmasını icap ettirmektedir. Bu yüzden fakir evleri hemen hemen yarıya kadar toprağa gömülmüş bir vaziyettedir. Orta halli ve zengin ailelerse duvarları çok kalın evlerde oturmaktadırlar. Mamafih duvarların bu derece kaim olmasında yapma tekniğinin de büyük bir hissesi vardır. Umumiyetle duvarlar yontulmamış kaba taşlardan, harç veya çimento kullanmadan yapıldığından sağlam ve sabit durabilmeleri için kalın olmak mecburiyetindedirler. Üst üste konan taşların kaymamasını temin etmek ve boşlukları doldurmak maksadıyla samanla karıştırılmış alelâde çamur kullanılmaktadır. Taşları yerlerinde sabit tutabilmek için de her bir metre irtifada bütün duvar boyunca dört köşe yontulmuş, hatıl denilen ağaçlar konmaktadır. Duvarların iç tarafı evvelâ kalın kil veya çamurla sıvandığından sonra kireçle badana edilir. Evlerin üstü (çatı) kalın ağaçlar yanyana dizilmek suretiyle kapandıktan sonra evvelâ tahtalarla müteakiben yarım ilâ bir metre kalınlığında toprakla örtülür.

Duvarların bu derece kalın olması hem faydasız, hem zararlıydı. Muntazam yapıldığı takdirde sıcaklığı muhafaza edebilmesi için bu kadar kaim olmasına lüzum yoktu; fazla malzeme ve zaman sarfını icap ettirmesi, zelzelede yıkıldığı zaman tehlikeli olması da mahzurlarını teşkil ediyordu. Eğer harç kullanılmış olsaydı bütün bu mahzurlar ortadan kalkacaktı. (Harç elde etmek için civarda bulunan kireç taşlarını getirip yakmaları kâfiydi. Zira köyden geçen derenin yatağından istedikleri kadar kum temin edebilirlerdi. Zaten bu nevi bir harcın Kayseri'de kullanıldığını biliyorlardı). Çatılarını, ekseri kasaba ve şehir evlerindeki gibi yapıp saçla döşeyebilselerdi çok güç bulabildikleri keresteden azamî şekilde tasarruf edeceklerdi. Bu tavsiyeleri yerine getirmekle daha emin, daha rahat ve ihtimal daha ucuz evler yapmış olacaktı.

Köylüler bu tavsiyeleri büyük bir alâka ve dikkatle dinledikten sonra, «iyi amma bu tarzda evleri bize kim yapacak?» diye sormuşlardı. Hakikatte bu köylerde usta sanatkâr olarak yalnız bir berber, bir nalbant bir de basit bir demirci vardı. Binaenaleyh bir şey yaptırmak için kasaba veya şehre gitmedikleri takdirde ya onu bizzat kendileri yapmaya çalışıyor veya köydeki amatörler yaptırıyorlardı. Halbuki bu amatörler maişetlerini ne yalnız zanaatleri, ne de sadece ziraat vasıtasıyla temin edemedikleri ve an-

cak fırsat düştükçe çalıştıkları için daima acemi kalmaya mahkûmdular. Esasen bunlar hiçbir meslekî mümarese veya terbiye görmüş insanlar değildiler. İşte evler de bu amatörler tarafından yapılacağı için tavsiye edilen metodu kullanmaları mümkün değildi. Şehirden usta işçi getirip ev yaptırmaya iktisadî bakımdan o vakit imkân yoktu; zira bütün cemaat içinde buna kudreti yeten iki kişi çıkmazdı. (s. 132-133)

Ev inşaatında göze çarpan ilk yeniliğin Kayseri'den dönüşü müteakip meydana gelen 1928 zelzelesi sonucunda yapılan kulübelerin çatı tiplerinde ve pencerelerin şekil ve yapılarında olduğu anlaşılmaktadır. Anadolu'nun ekseri kasaba ve şehirlerinde görülen bu ki-remitli veya saçlı çatı tipinin zamanla biraz daha tekâmül ettirilmiş olmasına rağmen, yörede bunları yapacak ustaların bulunmaması yüzünden o günlerde fazlaca yaygınlaşamadığı anlaşılmaktadır.

Azap köyünde bu geleneksel yapıyı değiştirme teşebbüsünün, köyün ileri gelen bir ailesi tarafından 1974 yılında taş ve beton kullanılarak yaptırılan bir evle başladığı anlaşılmaktadır. Bu ev ger-çekten 1983 zelzelesini sıva çatlaklarıyla atlatmıştır. Böyle bir iki özel eve karşılık, köye yaptırılan ortaokul binasının yetersiz demir ve çimento kullanımından ötürü kısa bir süre içinde çatlayarak kıs-men kendiliğinden yıkılmış bulunması, ve bilhassa hâlâ yeterli sa-yıda usta bulunamaması nedeniyle olacak, bu örneğe rağmen 1974 den beri de geleneksel yapı tarzında inşaata devam edildiği anlaşılmaktadır. Maalesef, 1983 te bütün bu evler tamamen yıkılmış ve zelzelede 16 kişi hayatını kaybetmiştir. Dalbaşı ve Değirmenler köyle-rinde sadece ikişer ev yıkılmış olmakla birlikte can kaybı olmamış-tır. Akçataş'da bütün evler yıkılmış burada da 16 kişi hayatını kaybetmiştir. Eğer bu bina örnekleri tutmuş olsaydı ve gerekli «know how» temin edilerek betonarme bina yapımına geçilebilseydi maddî, manevî pek çok kaybın 1983'te önlenbilmesi mümkün olacaktı. 1983 zelzelesini müteakip, Devlet sür'atle bu yöreye prefabrike âfet ev-lerinden müteşekkil yeni köyler kurmuştur. Gerek Azap, gerekse Akçataş yıkıntılarının az ilerisinde, bir örnek ve yanyana yeknesak bir şekilde dizilmiş, artık özelliği ve şahsiyeti bulunmayan sun'î birer yerleşim bölgesi durumu arz etmektedir. 250 nüfuslu Akçataş ta 60 âfet evi yaptırılmıştır. Ancak, yapılan bu yeni köy'ün sel yatağı üzerinde kurulmuş olması, zelzele şokunu hâlâ yaşamakta olan köy-

lülerin bu sefer de sel baskınından korkmalarına ve çok dertlenmelerine sebep olmaktadır. Zengin tek bir ailenin kendileri için yaptırılmış oldukları evin kendilerini daha tatmin eden bir durumda olduğu görülüyordu. Aynı şekilde, 900 nüfuslu Azapta da yıkılan 150 hane yerine 115 hane yaptırılmıştır. 120 m² ev, 380 m² bahçe alan olan bu her iki köydeki evlerin iç alanları rahat görünümüne sahip olmakla birlikte, evlerin prefabrik yapılmış olmaları dolayısıyla, ve bu sefer, soğuşa dayanıksız oluşları ve Akçataş da olduğu üzere, Azapta da kışın sel baskınından korkulması nedeniyle halkın büyük bir çoğunluğu tarafından kışın kullanılmadıkları anlaşıyordu. Zaten kışın o geniş yollar bir çamur batağı haline geliyor, yürümek hemen hemen imkânsızlaşıyordu. Genelde bu tür âfetleri müteakip, ilk günlerde yetkililerin gösterdikleri ilginin zamanla yok olduğu bilinir. Bu sefer böyle olmamış, ilgi tazeliğini muhafaza ederek bir takım somut neticeler ortaya koymuştur. Ancak bu somut neticelerin bu seferde ya bu yörenin çok önemli şartlarını etraflıca inceleyecek zamanın eksikliği yüzünden veya önemsenmemiş olmalarından ötürü, makbule geçtikleri kabul edilemez.

Bu yüzden, ve yıkılan orta okul binasının açılmamış olması nedeniyle, okul çağında çocuğu olan ve imkânı bulunan her aile kışın köyden Horasan'a göç etmekte, genç erkekler de muvakkat işlerde çalışmak üzere büyük şehirlere gitmekteydiler. Genelde köye ekin ve hasat zamanında ziraat yapma nedeniyle gelindiği ve çoğu yaşlıların köyü eski tanıdıklarına yakın olmak için ve bir nevi sayfiye yeri gibi kullandıkları anlaşıyordu.

Böylece, Azap ve Akçataş köylerinde konut sorununun 50 yıldır gözüme ulaşmadığı görülmektedir.

Mümtaz Turhan'ın 1936 dan 1948'e kadar geçen devrede iptidâi ve konfordan uzak bulduğu geleneksel yapıyı 47 sene sonra 1983 zelzelesi bir kalemde silmiş olmakla birlikte, yerine uygun bir çözümlü henüz ne yerli halk ne de bu prefabrik evlerle Devlet Baba getirebilmiştir.

DAHİLİ TEFRİŞAT

Bu yöre halkının konutlarının dış görünüş ve inşaat tarzlarında Mümtaz Turhan'ın çocukluğundan bu güne kadar 70 yıldır, arzı

değişmeler dışında, önemli bir inkişaf olamamasına karşılık, Kayseri'ye göçün, evlerin içinde kullanılan mobilya ve bunların tanzimine önemli bir etkide bulunduğu Mümtaz Turhan'ın 1936-1948 yılları arasındaki şu gözlemlerinden anlaşılmaktadır :

Karyola, masa ve sandalyelerin ithal ve kabul edilmesi evlerin dahilî tezyinatında ve döşenmesinde yeni bir çığır açmıştı. Dahilî tezyinatta meydana gelen bu tahavvülden bahsetmeden evvel, köylülerin bu mobilya parçalarını nasıl kabul ve elde ettiklerini kısaca anlatmak lâzım geliyor. Birinci Dünya Savaşından evvel bu nevi ev eşyaları, bütün cemaat içinde yalnız iki ilâ üç zengin evinde bulunabilmekte idi. O vakitler bu zengin ailelerle diğer tabakalar arasındaki içtimaî farkların çok derin olması, halkın bunları taklit etmesine mani oluyordu. Halbuki muhacir olarak buldukları şehirlerde, bilhassa Kayseri'de, kendi içtimaî sınıflarına mensup olanların da bu nevi eşyaları kullanabileceklerini müşahede etmişlerdi. Bu da, fırsat düştüğü zaman halkın bu nevi eşyaları kabul edebilmesi için hiç olmazsa zihnen hazırlanmış bulunması imkânını vermişti. Hakikatte muhacirlikten eski yurtlarına avdet ettikleri zaman, buralarını birer karargâh olarak kullanan Rus ve bilâhare Türk askerî kuvvetlerinin bırakmış oldukları bu eşyaları derhal benimsemiş ve kullanmak üzere almışlardı.

Bu eşyaların kabul edilmesinin, evlerin içten tertip ve tanziminde, dekorasyonunda bazı değişikliklere sebep olduğunu yukarıda söylemiştik. Bu tahavvüller, ev eşyasına yeni bazı parçaların ilâvesiyle bunların tanziminde zarurî olarak meydana gelmesi beklenen bir tertip değişikliği değildi. Bilâkis bu mobilya parçalarının fonksiyonlarıyla bazen tezat teşkil edecek mahiyette bir değişme olduğu için burada bilhassa kaydedilmeye değer. Karyola, fakir, hatta orta halli ailelerde odanın bir köşesine konmuş, üstü kıymetli bir kumaş, halı ve battaniye ile örtülmüş olarak bir nevi tezyinat eşyası gibi telâkki ediliyordu. Bunun gibi kenara dizilen sandalyeler de aynı tezyini vazifeyi görüyorlardı. Masalar da, ekseriya güzel işlemeli beyaz örtülerle zemine kadar örtülmüş bir halde, komodin, şömine, veya büfe üzerine konulan eşyaların sıralandığı bir raf gibi kullanılıyordu. Bazen de üzerinde büyük bir aynanın bulunduğu bir tuvalet masası vazifesi görüyorlardı; bu takdirde bile tuvalet eşyalarının yanında, büyük abajurlu gaz lâmbaları veya vazolar yer alıyordu.

Bu ev eşyalarının asıl fonksiyonlarının dışında kullanılmalarının başlıca sebebi, ihtimal işe yarıyamıyacak derecede eskidikleri takdirde yerlerine yenisinin konamıyacağı endişesi idi. Hakikatte cemaat, uzun harp yıllarının sıkıntılarından ve hicretin meşakkatlerinden kendisini şöyle böyle toplamak üzereyken zelzele olmuş, onu büyük ve umumî iktisadî buhran takip etmişti. Binaenaleyh bu vaziyette malî imkânları, o vakte kadar kendileri için yabancı olan bu eşyaları satın almaya müsait değildi. Bununla beraber tanımadıkları bir misafir, bilhassa memurlar geldikleri zaman, bu eşyalar esas fonksiyonlarına uygun bir şekilde kullanılıyordu. Aynı şey cemaatin ekserisi tarafından kabul edilmiş olduğu halde pek az kullanılan yemek çatalları için de söylenebilir. (s. 102-103)

1986 yılında bu köyleri ziyaretimiz esnasında, Birinci Dünya Savaşını takiben evlerin dahilî tazminatma ithal edilen karyola, masa, sandalya, büfe v.b. eşyaların artık tamamen benimsenerek normal fonksiyonlarını gördükleri ve artık bu evlerin olağan döşemelerini teşkil ettikleri gözlenmekteydi. Gerçekten, ziyaret ettiğimiz evlerin hepsinin iç tefrişatı bir ilçe veya şehir evinin iç tefrişatından farklı değildi. Mobilyaların hepsinin özenle şehirdeki mobilya mağazalarından temin edilerek getirildikleri anlaşılıyordu. Bu evlerde, çoğu şehir evlerinden yegâne fark, sokak ayakkabılarıyla evlere girilmesinin doğru karşılanmamasıydı. Baştan başa halı ile döşenmiş bu odalara sokak ayakkabıları çıkartılarak girmek gerekiyor, misafir sayısı çok olup, kanepeler ve koltuklar dolunca da temiz halı ve minderlerin üzerine rahatça oturuluyordu.

Evlerin dışı ne olursa olsun, bu evlerin içi de bütün geleneksel orta-direk Türk evlerinde olduğu üzere, evin hanımının özen ve temizliğini aksettiriyordu. Mobilya ve iç tefrişat yönünden bilhassa Azap ve Akçataştaki evlerin 50 yıl zarfında Türkiye genelini eşitlediği bir gerçektir.

ZİRAAT METOTLARI, ALET VE VASITALAR

Bu yörede Birinci Dünya Savaşından önce de, Mümtaz Turhan'ın incelemelerini sürdürdüğü 1936-1948 yılları arasında da iktisadî bünyenin ziraat faaliyetleriyle belirlendiği ve onların çizdiği çerçevede içinde kaldığı anlaşılmaktadır. Durum, ilk bakışta, bugün de aynı-

dır. 1986 yazında ziyaret ettiğimiz bütün köylerde kesif bir ziraî faaliyetin bulunduğu göze çarpıyordu.

Mümtaz Turhan, o günlerde tabii veya sun'î gübre kullanılmadığı ve fennî ziraat usulleri tatbik olunamadığı için verimin pek noksan olduğunu belirtmekte, mahsulün iyi olduğu zamanlarda bile bu köylerde bire ancak beş ilâ sekiz alınabildiğini söylemektedir. Ziraatin daha ziyade buğday ve arpaya inhisar ettiği ve bostancılığın Birinci Dünya Savaşından önce hiç olmadığı anlaşılmaktadır.

Ancak, savaşı müteakip yöre halkının ziraatle ilgili faaliyetlerinde bir takım değişiklikler yapma teşebbüslerinin bulunduğu bir gerçektir. İlk önce, Kayseri'de gördükleri mısır unu kadar sarı ve ekmeği lezzetli olan «Sarı Bursa» isimli buğdaydan yetiştirmeye çalışmışlar, iklim dolayısıyla bundan iyi bir netice alamadıkları için yetiştirmekten vazgeçmişlerdir. Aynı şekilde, askerden dönen bir hemşehrilerinin getirdiği «bire yüz» adını verdikleri buğday, tandır ekmeği yapmaya uygun düşmediği için kullanılamamıştır.

Buna karşılık, Kayseri dönüşünde daha evvel buralarda hiç bulunmayan bostancılığın tuttuğu; fasulye, nohut, mısır ve mercimeğin bol miktarda ekilmeye başlandığı anlaşılmaktadır. Kayseri dönüşü heveslendikleri meyvecilik gerek iklim şartları ve gerekse bu iş için gerekli bilgi ve bol zamanın olmaması nedeniyle, ne kendi münferit tecrübeleri sonucunda, ne de hükümetin o günlerdeki teşvik ve yardımlarıyla gelişebilmiştir.

Eskiden, genelde kendi ihtiyaçlarını karşılamak üzere sürdürdükleri ziraatle ilgili tutumları 1948'den itibaren, Toprak Mahsulleri Ofisinin Horasan'da bir ambar tesis edip mahsulü hemen oracıkta peşin para ile satın ve teslim alması ile değişmeye başlayarak yörede fazla istihsal arzusu meydana getirmiştir.

Ziraatle ilgili durum 1986 gözlemlerimize göre dört değişik köyde biraz farklı bir manzara arz etmektedir.

AKÇATAŞ köyünde bu yıl mahsul iyi olmuş, Ofis te buğdaya iyi fiyat vermişti. Tandırını iyi tutan beyaz krik buğday bu yıl bire on hatta oniki vermişti. Bugün bu durum eski günlere nisbeten verimde % 75 bir artış bulunduğu işaret etmektedir. Akçataş köyü sulak olduğundan, bu yıl sun'î gübreyle de beslenebilmiş olan toprağın gerek buğday, gerek arpa verimi tatmin ediciydi.

Eskiden yapılamayan pancar ekiminin de yaygın ve başarılı olduğu ve mahsulün Ofis tarafından alındığı anlaşıyordu. Genelde bir yöre de suyun ne kadar büyük bir değişiklik yaptığı, bom boş ağaçsız yol boyunca giderek buraya ulaştıktan sonra köyün çevresindeki kavak v.b. ağaçların uyandırdığı ferahlatıcı atmosferle göze çarpıyordu.

Yörenin en büyük, en kalabalık köyü olan AZAP Köyünün derdi susuzluktu. Bu yüzden mahsulde hâlâ bire beş alınıyordu. krik buğday, arpa, ve hayvan yemi olarak fiğ ekiliyordu. Buğdayın yanmaması için ekonomik imkânı bulunanlar bile sun'î gübre kullanamıyorlardı. Burası için daha önceleri bir ara düşünülmüş bulunan gölet gerçekleşecek olursa gerek toprağın veriminin gerekse halkın moralinin yükseleceği anlaşılmaktaydı. Susuzluk yüzünden sebzeçilik de yapılamıyordu.

DEĞİRMENLER köyünde genelde düşük olan verim bu yıl dap gübresi kullanımıyla üç misli artarak bir'e on vermişti. Krik; ve topbaş buğdayın yanısıra arpa ve fiğ ekiliyor, pancar da yetiştiriliyordu. Köyde su olması nedeniyle çevresi ağaçlıklı ve yeşildi.

DALBAŞI köyünde ise, ayak üstü görüştüğümüz birkaç kişi verimin çok düşük olduğunu belirtmişti. Tam tetkik etme imkânı bulamamış olmamıza rağmen; görünüşte bu köyün ekonomik durumunun fazla parlak olmadığı anlaşıyordu.

Mümtaz Turhan, o devirde bu havalide toprağı işlemek için iki türlü alet kullanıldığını, bunlardan birincisinin bir çift öküzle çekilen karasapan, diğerinin de demirden yapılan Rus usulü «kotan» adı verilen pulluk olduğunu belirtmektedir. Bunun çekilebilmesi için beş ilâ sekiz çift öküz ve mandaya ihtiyaç duyulduğundan ancak zengin ailelerin bunu kullanabildiklerini, o günlerde, bir ailenin sahip olduğu, pulluk ve at adedinin o ailenin malî kuvvetinin bir delili sayıldığını söylemektedir. Zamanla Kars ahaliyle temas neticesinde sayıları az da olsa biçme makinelerinin bu köylere girdiğini, köylülerin harman ve tohum ekme makineleri almayı bile tasarladıklarını anlatmaktadır. 1948'lerde Marşal plânıyla birlikte yöre köylülerinde ziraat makinelerine karşı büyük bir alâka uyandığını, bu konuda bilgi almak üzere gerekli makamlara müracaat etmeye bile başladıklarını bildirmektedir. Arazi sahipleri Kayseri dönüşü işçi bul-

makta güçlük çektiklerinden dolayı; makineleri ve yedek parçalarını satın almak, bozuldukları zaman tamir ettirmek kolaylaşır ve kullanma imkânı hasıl olursa, siyasî vaziyette istikrar kazandığı takdirde, bu aletlerin bu yörede çok tutulacaklarını belirtmiştir. Mümtaz Turhan, faydalı yabancı bir kültür unsuru, iktisadî vb. bakımlardan kolaylıkla temin edilebiliyor, fazla ve yeni bir cehit sarfetmeden kullanılabilirse, aynı zamanda ithali mevcut düzende büyük karışıklıklara veya istenmeyen değişikliklere sebep olmuyorsa büyük bir memnuniyetle kabul edilebilecektir, demiştir.

Gerçekten de, kendisinin makinelerle ilgili bu görüşü zaman içinde doğrulanmıştır. Bugün, bütün bu köylerde tamamen modern âletlerle ziraat yapıldığı bir gerçektir. Arazisi, suyu bol olan 60 haneli Akçataş köyünde geçen yaz 12 traktör vardı. Bu makineleri köylülerin kendileri maharetle kullanmaktaydılar.

Azap Köyünün yeterli suyu olmadığı yukarıda belirtilmişti. Bu yüzden köyde 10 traktör olmakla birlikte, traktör toprağı derin kazdığından güçsüz bıraktığı için, büyük çiftçiler zaman zaman atla çekilen ikili pulluk kullanmayı tercih etmekteydiler. Diğer iki köyde de tarımda traktör kullanılmaktadır. 40 haneli Değirmenler köyünde de 12 traktör vardır, biçer-döğeri de kullanılmaktadır.

Tarım aletlerindeki bu gelişmeye ve modern yaklaşıma rağmen, bu yörede verimin yüksek olduğu kabul edilemez. Bunun sebepleri arasında yeterli su bulunmayışı, bilgi noksanlığı ve verimi hem daha fazla olan hem de yerli ihtiyaçlara karşılık verebilen bir buğday türünün hâlâ bulunup kullanılmamış olması gibi sebepler sayılabilir. Ancak, ilgililer gerçekten yörenin problemlerine lâkayıt kalmayarak, çözüm arayışına girerlerse buradaki insan kaynağının kalitesinin çok üstün olması nedeniyle bu yörenin sür'atle kalkınması kolay olacaktır.

HAYVANCILIK

Mümtaz Turhan, o günlerde buralarda hayvancılığın mahdut olduğunu ve sırf evlerin süt ve yağ ihtiyaçlarını tatmin maksadıyla koyun ve inek beslendiğini, bunun iktisadî bakımdan bir ehemmiyeti olmadığını bildirmektedir. Bu arada, Kayseri havalisinden göçü mü-

teakip beraberlerinde hevesle getirdikleri Ankara keçilerinin iklim ve bakımsızlık yüzünden beklenen neticeyi vermediğini belirtmektedir.

1928'de zelzeleyi müteakip yeterli yer kalmaması nedeniyle, evlerde geleneksel usulde yayıkta tereyağı yapmak, hemen hemen imkânsızlaşmış, ve Kars ahalişiyle temas sonucunda Hollanda mamulâtı krema makinelerinin bu maksatla kullanımına başlanılmıştır. 1938 yılında 40-50 evlik bir köyde sekiz tane bulunan bu makinalardan bir süre sonra yayılarak yöredeki evlerin % 90'unda rastlamanın mümkün olduğu anlaşılmaktadır.

1986 yazındaki gözlemlerimiz esnasında tarımın yanısıra hayvancılığın da bu dört köyde azımsanmayacak bir seviyede geliştiğini müşahade ettik. Gerek Akçataş, gerek Azap Köylerinde 1983 zelzelesi sonucunda büyük hayvan zayıtı olup, herkesin kalan hayvanını sür'atle elden çıkarmasına rağmen, bu konuda toparlanmaya başladıkları ve büyük baş ve küçük baş hayvan yetiştirdikleri ve sütlerini yöredeki mandıralara sattıkları bildirilmiştir. Bu arada, yaz mevsiminde köylere seyyar mandıraların gelerek, köylüden süt alıp, o arada evlerin ihtiyacı olan peynir ve yağı onlara yaptıkları da anlaşılıyordu. Böylece, Mümtaz Turhan'ın bahsettiği yağ makinalarının bu yeni gelişmeler sonucunda ve hele bu ikinci zelzeleden sonra artık evlerde hiç kullanılmadığı tahmin edilebilir. Değirmenler Köyünde de durumun aynı olduğu gözleniyor ve köy sakinleri eğer Devlet desteklerse bu yörenin en önemli geçim kaynağının hayvancılık olabileceğini ileri sürüyorlardı. Dalbaşı Köyünde küçük baş hayvancılık daha çoktu. Koyunun yanısıra keçi de besleniyor ve keçi kılından kadınların yaptıkları heybelerin bu köyün bir özelliği olduğu söyleniyordu.

MÜMTAZ TURHAN'DAN SONRA ORTAYA ÇIKAN GELİŞMELER

Bu yöreye 1981 yılında elektrik verilmiştir. Bunun sonucunda köylerin hepsinde televizyon vardır. 60 haneli Akçataş köyünde 30 evde televizyon ve hemen her evde buzdolabı bulunmaktadır. Görüş-tüğümüz yaşlı beyler; «artık aramızdan, ineğini bile satıp, televiz-

yon alanlar var», diyerek neşeleniyorlardı. Azap Köyünde Horasan'a dolmuş yapan iki taksi vardı. Bundan başka, Azap'ta Köy Muhtarının evinde, köyden 30 abonenin istifade ettiği bir telefon santrali mevcuttu. Akçataştaki Muhtarın evindeki tek telefon da Horasanla irtibatlıydı. Görülüyor ki, bu yörede teknik gelişmelere karşı büyük istek ve alâka, Mümtaz Turhan'ın gözlemlerini tamamladığı 1948 yılından bu yana hiç eksilmeden sür'atle artmış, halkın tutumu bu süreci hızlandırmıştır.

Bu arada, Horasan'ın artık ilçe olması yüzünden, çok gelişmiş ve genişlemiş olması ve köylere ulaşımın kolaylaşması nedeniyle, bu köylerde Mümtaz Turhan'ın kitabında zikrettiği basit demircilik, marangozluk v.b. zanaatkârlar artık kalmamıştır. Onların yerini, ilçe merkezinde çok sayıda tamir atölyeleri, parçacı dükkânları gibi modern çağın gereksinimlerini karşılayan birimler almıştır. Daha da önce değinildiği üzere, bilhassa Azap ve Akçataş köylerinde ahalinin çoğunluğu kışı Horasan'da geçirmekte, köyelerine ziraat yapmak için ve kısa süren yaz aylarında sayfiyeye gider gibi dönmekteydiler. Bu durumun 1983 zelzelesinden sonra değişmemek üzere yerleştiği anlaşılıyordu.

1924'DEN İTİBAREN MANEVİ KÜLTÜRDE MEYDANA GELEN DEĞİŞMELER

MÜMTAZ TURHAN'IN GÖZLEMLERİ

Mümtaz Turhan'ın ileri sürdüğü hipotezlerden biri de, herhangi bir sosyal grubun atitüd (tutum), zihniyet ve kıymet ölçülerinde esaslı bir değişme olmadan maddî kültürün de başarılı ve kalıcı bir değişmenin mümkün olamayacağı görüşüdür. Mümtaz Turhan'a göre, Birinci Dünya Savaşı ve zelzelenin getirdikleriyle; eski zengin ailelerin fakir düşmesi, buna mukabil, eskiden orta halli veya fakir olan bazı ailelerin zenginleşmesi, ilâveten, muvakkat göç esnasında Kayseri'de şehir hayatıyla ve köyelerine döndükten sonra da yeni ulaşım imkânlarıyla ve Kars'taki şehir hayatıyla temasların yöre halkının sosyal yapısındaki görüş ve düşüncüler bir takım değişikliklere sebebiyet vermiştir.

Daha önce de değinildiği üzere, bu oluşumlar sonucunda köylerdeki sosyal farklar azalmış, eski ailelerin geçmişteki liderlik ve hâmilik fonksiyonlarını aynı nisbette ifa etmelerine maddeten imkân kalmamıştır. Yeni zenginler ise, sosyal durumları ve görüş açıları nedeniyle bu boşluğu dolduramamışlardır. Kültür temasları sonucunda manevî kültürün bazı önemli alanlarında da değişmelerin ortaya çıktığını gözlemiş olan Mümtaz Turhan bunların en önemlilerinin halkın dine, tahsile, sıhhate ve ticarete karşı atitütlerinde oluştuğunu ileri sürmektedir.

Turhan, eskiden din, halkın düşünce ve davranışlarında merkezî bir yer işgal ederken, her şey rengini dinî hislerden alıp, ona göre kıymetlenirken, bugün artık dinin kollektif bir mesele olmaktan çıkarak, tamamiyle kişisel bir mesele olduğunu ileri sürmektedir. Dinî bağların ve hislerin hiç gevşememiş olmasına karşılık, hurafe ve batıl itikatların çoğunun bırakıldığı görülmekteydi.

Dinî atitüt ve hislerde vukua gelen bu değişmeler, halkın bilhassa tahsil ve terbiyeye karşı takındığı tavırda da değişiklikler ortaya çıkarmıştır.

Birinci Dünya Savaşından önce, devlet mekteplerinde verilen eğitimin, dinî hisleri zayıflatacağı korkusuyla, zararlı olduğu düşünülmüyordu. Bu yüzden, bu köylerde okumaşluğa çok önem verilmekle birlikte, köydeki çocuklar kendi köy hocalarının ders verdikleri özel köy mekteplerine gönderiliyordu.

Mümtaz Turhan 1936-1942 yılları arasında araştırmalarını sürdürürken, bu köylerden ikisinde beşer ve diğer iki köyde üçer sınıflı olmak üzere dört ilk mektep bulunduğunu, bütün ailelerin çocuklarını büyük bir arzu ve şevkle bu mekteplere gönderdiklerini bildirmektedir. Ancak, halkın bu tutumunda 1948 yılı civarında bir gerileme kaydedildiğini, bunun nedeninin bu okullara o sıralarda eskiden olduğu gibi Muallim Mektebi mezunu öğretmenler yerine, Köy Enstitüsü mezunu öğretmenlerin tayin edilmeleri üzerine bu öğretmenlerin çocuklara okuma-yazmayı dahi öğretmediklerinden kaynaklandığını söylemektedir.

Yöre halkının Kayseri'de buldukları sürece, şehir hayatının etkisiyle sıhhate ve tıba karşı atitütlerinde de önemli değişmeler olmuştur. Savaştan önce birkaç zengin aile dışında yöre halkından

hiç kimse ne bir doktor yüzü görmüş, ne de herhangi bir aşıyla aşılanmıştır. Genelde hastalar ya kocakarı usulü ve ilâçlarıyla tedavi edilmekte veya hocalar tarafından okunan dualarda şifa aramaktaymışlar. Savaş esnasında Kayseri'deyken hastalarını tedavi için hastahanelere götürmeyi öğrenerek eve doktor bile getirtmeye başlamışlardır. Bulaşıcı hastalıklara karşı aşılanmayı ve sıhhi tedbirlere uyulmasını da öğrenmişlerdir. Mümtaz Turhan yöre halkının bu alışkanlıklarını tamamen muhafaza ederek, devam ettirdiklerini, hastalarını tedavi için şehirdeki hastahanelere götürdüklerini veya mümkün olduğunda köye doktor getirdiklerini, bulaşıcı hastalıklara karşı aşılanmanın artık olağan olduğunu ve aşı yapan ve ilâç dağıtan sıhhat memurlarının bu köylerde büyük hüsnü kabul gördüğünü anlatmaktadır.

Ticaret karşısındaki atitüt ve zihniyetlerde de değişmeler ortaya çıkmıştır. Savaştan önce köyde alış veriş bilhassa çerçi denilen seyyar satıcılar vasıtasıyla yapılmakta, bunlar getirdikleri mallarını mübadele yoluyla satmaktaydılar. Bir de hariçten gelip köylülerin müsaadesiyle dükkân açan sabit satıcılar vardı.

Savaştan sonra köylerine yeniden dönen yöre halkı arasında, birkaç zengin aileler dışında ticaretle meşguliyet büyük bir miktarda yayılmıştır. Her köyde bizzat köylüler tarafından açılmış dükkânlar bulunmakta, bu dükkân sahipleri dükkânlarında sadece şehir mallarını değil, aynı zamanda, köy mallarını da satmaktaydılar. Canlı hayvan ticareti de başlamıştır. Savaşı müteakip, bu ticarî faaliyetleri başlatan ve sürdüren eskiden orta halli veya fakir sayılan kimselerin ekonomik durumlarının birdenbire yükselmeye başladığını gören eski zenginlerin de onları taklit etmek zorunda kaldıkları anlaşılmaktadır.

1986 YILINDA YAPTIĞIMIZ GÖZLEMLER

Mümtaz Turhan tarafından bir sosyal gurubun psikolojik yapısının temel taşları gibi nitelediği ve onların atitüt (tutum, tavır), zihniyet ve kıymet ölçülerini aksettiren çok çeşitli konular arasından seçerek ele alıp dikkatlice incelediği din, tahsil, sıhhat ve ticaretle ilgili tutumlarında yöre halkının o günkü durumuyla bugünkü durumu arasında ne gibi gelişmeler olmuştur?

Mümtaz Turhan'ın kitabında bu hususlarda kendisinin incelemesini sürdürdüğü 1916 dan önceki durumla, yirmi otuz sene sonraki durum arasında büyük ve önemli değişmelerin ortaya çıktığı belirtilmektedir.

İlk ele aldığı din konusunda, o köylerdeki halkın eskiden hristiyanlara ve farklı mezhepteki insanlara karşı hoggörülü davranış buna karşılık, kendi içlerinden dinî örf ve âdetlere yeterince uygun davranmayanlara karşı sert bir tavır takındıklarını bildirmekte, ancak, yukarıda belirtildiği üzere, gözlemlerini sürdürdüğü günlerde halkın dini artık kollektif bir problem olarak değil de kişisel bir olay olarak gördüğünü belirtmektedir. Buna rağmen bu kişisel tavır içinde dinî bağ ve hislerin azalmadan, bütün kuvvetiyle devam ettiğini, fakat hurafe ve bâtil itikatların terk olunduğunu söylemektedir. Gördüğümüze göre, bu durum aynen devam etmektedir. O cemiyetin zaten yapısında mevcut olan ve farklı din ve mezhepteki kimselere karşı sürdürülen dinî toleransın daha da yayılarak cemiyetin bütün fertlerini içeren mükemmel medenî bir seviyeye ulaştığı ve bu seviyeyi devam ettirdiği bir gerçektir. Bunun yanısıra, kendi dinine ve onun icaplarına eksilmeyen bir sevgi ve titizlikle bağlı olduğu da bir gerçektir. Bu durumun hep böyle kalacağı da meydandadır.

Mümtaz Turhan'ın ele aldığı ikinci konu eğitimidir. Bu yöre halkının okumuşluğa çok eskiden beri büyük önem verdiği gerek 1916 dan önce bu hususta anlattığı tutumlarından gerekse daha sonraki gözlemlerinden anlaşılmaktadır. Gerçekten de daha o günlerde Üniversite dahil olmak üzere bir çok eğitim kurumunda çalışan yöre halkından azımsanmayacak sayıda kimse mevcuttur. Durum bu günde aynıdır, eğitime ve yüksek eğitime karşı bu yöre köylerinin hepsinde büyük bir heves ve ihtiyaç gözlenmektedir. İmkânı elveren aileler kızlarını da Horasan'daki liseye gönderip okutmaktadırlar. Babalar, eğer çocuklarından şikâyet ederlerse, iyi okumadıklarından şikâyet etmekte, analar iftihar ettikleri zaman, çocuklarının ve yakınlarının tahsil seviyelerini belirterek iftihar etmektedirler. Bugün bu ailelerin en büyük şikâyetleri ve dertleri, konut sorunu dışında, bu yörede, yeterli seviyede yetiştirme kursları bulunmamasıdır. Liseyi bitiren çocukların çoğunluğu ÖSYM sınavlarında başarı gösteremedikleri için yüksek tahsilden mahrum kalmaktadır. Yetkililerin

okumaya bu denli açık ve hevesli bir toplumun bu ihtiyaçlarını karşılayacak tedbirleri sür'atle alacaklarına inanıyoruz.

Sıhhate karşı atitiitlerdeki müsbet gelişim bugün de mevcuttur. Artık yollar yapıldığı ve Erzurum'a ulaşım kolaylaştığı için hastalarını tedavi ettirmek üzere şehirdeki sağlık kuruluşlarına götürmektedirler. Geçen yaz yöreyi ziyaretimiz esnasında, Askerî Hastahane'de tedavisi yapılarak henüz köyüne dönmüş olan bir aile reisine «geçmiş-olsun'a» uğradığımız da, iyileşmiş bulduğumuz bu hastanın hastahaneden ne kadar övgü dolu sözlerle bahsettiğini burada kaydetmeden geçemeyeceğiz.

1986 gözlemlerimiz esnasında, eski zengin aileler de dahil olmak üzere, yörede tarım ürünlerinin hemen herkes tarafından Toprak Mahsülleri Ofisi'ne satıldığı görülüyordu. Yöre halkı, Tarım-Kredi Kooperatifi ile yetkililerin köylülerin problemlerine gerekli ilgiyi göstermediklerinden de şikâyet etmekte, ilgi gösterilse verimin çok artıp, buraların çok kalkınacağını bildirmekteydiler. Azap ve Akçataş köylerinde büyük çoğunluğun, bilhassa ileri gelen ailelerin köylerine sadece yazın geldikleri, kışın Horasan'daki evlerinde kalarak sahibi oldukları dükkânlarda ticaretlerini sürdürdükleri anlaşılıyordu. Horasan'la mesafenin kısılması ve hayat tarzlarındaki bu değişimden olacak bu köylerde, Mümtaz Turhan'ın bahsettiği ticarî maksatlı dükkânlar gözümüze hiç çarpmadı. Konuşmalarımızdan, bir dükkâna sahip olmayan yâni, ticaret yapamayan kimselelerin, bilhassa gençlerin hasadı kaldırıp Ofis'e sattıktan sonra, kışın memleketin çeşitli yörelerine emeklerini satmak üzere yayıldıkları, bilhassa inşaat işlerinde çalıştıkları anlaşılmaktaydı. Bu gurubun içinde, büyük arazi sahibi, itibarlı ailelere mensup gençler de bulunuyordu. Ancak, tarım döneminde herkesin tekrar toprağına, işinin başına döndüğü de bir gerçektir.

Zelzeleden sonra bu yöreden, bir işte çalışmak ve daha iyi bir hayat seviyesi sağlamak üzere uzaklaşmak özleminin gençler arasında yaygınlaştığı görülmekteydi. Ancak, muvakkat işler dışında, bu nisbetin henüz fazla olmadığı da göze çarpıyordu.

Bu arada, Mümtaz Turhan, sosyal yapıyla ilgili olarak 1916 dan önceki devir ile ondan sonraki devir arasında yaptığı karşılaştırmada eskiden zengin ve nüfuz sahibi olan ailelerin harpden sonra

bilhassa ekonomik durumlarının bozulması nedeniyle liderlik fonksiyonlarını bıraktıklarım ve cemiyet içindeki sosyal farkların azalmaya başladığını bildirmekteydi. Gelişmekte olan ticarî hayata orta halli ve fakir köylülerin ayak uydurarak ekonomik durumlarını düzeltmelerine mukabil, bu eskiden varlıklı olan ailelerin ticarete karşı çekingen davrandıkları görülmüyordu. Geçen yaz yaptığımız inceleme gezisinde bu ailelerin ekonomik durumlarının ticarete karşı tutumlarıyla birlikte değişmiş olduğunu ve eskiden olduğu üzere, köye gelen misafirleri ağırlamak ve rahatlatmak gibi fonksiyonlarını yeniden yüklediklerini gördük. Hemen her köydeki muhtarlar bu ailerden seçilmiş olup, bizleri karşılayan, büyük bir sabırla sorularımızı cevaplayan, köye gelen bu misafirleri hemen ağırlama görevlerini yüklenen, hep bu ailelerin mensuplarıydı. En eski sosyal farklar ekonomik dengelere dayanarak azalmış olabilir ama, bu ailelerin ekonomik krizi atlattıktan sonra, dominant liderlik fonksiyonlarını tekrar yükledikleri göze çarpıyordu.

Mümtaz Turhan, gözlemlerini bu yörede yaşayan halkın I. Dünya Savaşından önceki durumlarına nazaran görüş, düşünce ve kıymet ölçülerinde değişmelerin meydana geldiğini ve manevî kültür alanındaki bu değişmeleri; bazı ufak farklılaşmalara rağmen, cemaatin fakir ve teknik bakımdan geri olması nedeniyle, maddî kültüre ait değişmelerin takip edemediğini belirterek tamamlamaktadır. Mamafih, 1948 yılındaki gözlemleri esnasında, siyasal istikrar ve bu yöndeki müsbet gelişmelerin verdiği huzurla halk arasında daha modern araçlara yönelik tutumun gelişmeye başladığına işaret ederek, usta bir değirmencinin getirtilerek, Değirmenler Köy'ünde yöreye hizmet veren değirmenlerin çalıştırılmaya başlandığını, ve yeni tip iki tekerlekli yaylı arabaların hızla yayıldığını hattâ Amerikan yardımı çerçevesinde dağıtılması plânlanan traktörlerin büyük bir ilgiyle beklendiklerini bildirmektedir. Ve, bir yerde, tek bir değirmenci ustasının yöreye getirdiği bilgi sermayesiyle maddî kültüre inanılmaz katkısının öyküsünü anlatarak, Devletten, bu yöreye devlet çiftlikleri veya benzeri kuruluşlarla «know how» aktarıldığı takdirde, buraların halkının teknolojik değişmelere sür'atle ayak uydurarak kalkınacaklarını söylemektedir. Mümtaz Turhan'ın özlediği seviyede, idarecilerce doğrudan bir ilginin ne miktarda buralara aktarıldığını belirleyecek durumda değiliz, çünkü bu konuyu bu açı-

dan inceleyecek zaman ve imkâna geçen yaz sahip değildik. Ancak, yukarıda da belirtildiği üzere, bu yöre memleketin her tarafına yollarla bağlanmış durumdadır. Bunun bir sonucu olsa gerek zaten teknolojik her türlü yeniliğe açık olan bu toplum tarım da artık modern âletleri rahatça kullanır olmuştur. Elektriğe ve telefona kavuşmuştur. Evlerde buzdolabı ve benzeri âletler kullanılmakta, radyo ve televizyon hemen her eve girmiş bulunmaktadır. Sayısı çok olmamakla beraber, köylerde dolmuş yapan taksilerin bile bulunduğu göze çarpılmaktaydı.

Mümtaz Turhan'ın o günlerde manevî kültürde gözlediği gelişmelerin artık, onun adeta kehanetini aksettirecek şekilde maddî kültüre de yayılmış olduğu bir gerçektir. Ancak, bu gelişmelerin beraberinde henüz bu yöreye büyük bir maddî refah sağlayacak seviyeyi getirmediği de bir gerçektir. Muhtemelen, 1983 zelzelesine kadar, yükselmekte olan refah çizgisinin, zelzelede bilhassa hayvan yönünden büyük telefata husule gelmesi nedeniyle ve sebep olduğu kolektif depresyon yüzünden, durakladığı muhakkaktır. Bunun yanı sıra, manevî kültür değişimini takip eden maddî kültür değişiminin de ekonomik kalkınmaya yeterli olmadığı günümüzde artık anlaşılmıştır. Kalkınma için bu ikisinden sonra bir üçüncü merhale daha vardır. Bu da iş gücü, ürün ve verimin ekonomi kurallarına uygun olarak programlanma, «management» (idare), ve pazarlanmasıdır. Memleketimizde bu problem anlaşılma aşamasına ancak ulaşmıştır. Yakın bir gelecekte çözüme varıldığında, Türkiye geneliyle birlikte bu yörede de ekonomik durumun gelişmesi beklenebilir.

AİLE

Gerek Mümtaz Turhan'ın uzun çalışması süresince çeşitli nedenlerle maddî ve manevî kültürde kaydettiği çok sayıda değişimler, gerekse 1986 yazında gözlemlerimiz süresince Psikoloji Bölümü Grubu olarak o günlere göre bugün kaydedilen değişimlere rağmen, bu toplumda az değişen veya değişmeyen hususiyetler var mıdır? Varsa, bunlar ne gibi hususiyetlerdir? diye sorulmak gerekir. Mümtaz Turhan, zorla değişmeye icbar edilmemiş olan toplumlarda, değişmelerin hür ve seçici bir hüviyette oluştuğunu; ve bu gibi durumlarda, mahallî kültürün hüviyetini kaybetmeden, benliğini muhafaza

ederek geliştiğini, bir kültürün istiklâlinin buna bağlı olduğunu söylemekte ve dolayısıyla bu yöre kültürünü bu müsbet değişim sürecini yaşayan bir kültüre örnek olarak göstermektedir. Bu durumda, Mümtaz Turhan tarafından, yörede hüviyetini kaybetmeden muhafaza olunan bir takım maddî, manevî unsurların mevcudiyetinin var sayıldığı kabul edilebilir. Bunlar neler olabilir?

Mümtaz Turhan, Kitabının III. Faslında tetkik ettiği köy toplulukları ile ilgili olarak verdiği açıklamalar arasında sosyal yapı, iktisadî durum gibi özellikler, göç ve benzeri süreçlerin davranış ve atitütlerin değişimine katkıları gibi oluşumları anlatırken aile yapısını da ayrıntılı olarak anlatmıştır. Ancak sosyal yapı dahil her konuda meydana gelen değişimleri oldukça ayrıntılı bir şekilde anlatmasına rağmen, aile yapısıyla ilgili duruma bu 88. ve 89. sayfalarda verdiği bilgiler dışında bir daha değinmemektedir. Bunun nedeni, bilhassa manevî kültürdeki önemli değişimlere rağmen, bu değişimlerin aile yapısını önemli bir şekilde etkilememiş olması olabilir. Bilhassa maddî kültürde meydana geldiğini gözlediğimiz değişimlerin ışığında aile yapısında bir takım farklılaşmalar ortaya çıkmış mıdır? Mümtaz Turhan, köyde ailenin, memleketin diğer bütün kısımlarında olduğu üzere pedersahî olduğunu belirtmektedir. Baba veya en yaşlı erkeğin ailenin başı olarak, onun bütün işlerinden, maddî, manevî refah ve iyiliğinden mes'ul bir kimse bulunduğunu, bu sebepten, nüfuzunun büyük ve mutlak olduğunu bildirmektedir. O günlerde yörede ana, baba, oğullardan ve bunların karıları ile çocuklarından oluşan bir ailenin nüfusu 10 ilâ 30 kişi arasında değişmekte, baba hayatta olduğu müddetçe de ailenin birlikte çalışıp yaşaması beklenmektedir. Babanın ölümünü müteakip, ailenin hacmi şayet çok büyümüş ise, kardeşlerin ayrılmalarının mümkün olduğu, ancak sosyal ve ekonomik nedenlerle genelde birlikte yaşamaya devam edildiğini bildirmektedir. Buna rağmen, erkek evlâtların, evlendiklerinde, babaları hayatta iken de hisselerini alıp ayrılmalarının mümkün olduğunu, ancak, bunun yörede pek hoş karşılanmadığını, fakat Savaşın sonra bu duruma daha fazla müsamaha edildiğini söylemektedir.

Mümtaz Turhan, bu arada, kadınların aile hayatında ve cemiyet içinde hususî bir mevkileri bulunduğuna, zengin ve orta halli

aile kadınlarının ise tarlalarda çalıştırılmayıp evlerinin kadınları olduklarına bilhassa dikkat çekmektedir.

1986 yazında yörede gözlemlerimizi sürdürürken, bu aile yapısının temeli korunmakla birlikte bazı değişmelerin de olduğu göze çarpıyordu. Aile yapısında yine söz sahibi olan kişi, ailenin en yaşlı erkeği idi. Yetişmiş genç erkeklerin, tahsilleriyle ilgili konularda dahi aile reisinin sözünden çıkmadıkları anlaşılıyordu. Bizi misafir eden ailelerden birinin şimdi 30 yaşlarında kadar olan edebiyat ve tiyatroya karşı çok meraklı ve yetenekli oğlunun liseyi bitirdiği yıllarda Devlet Konservatuvarında eğitim görmek üzere yaptığı ilk teşebbüs akim kalınca, ailenin reisi olan amcası onun bu konuda başka arayışlar içine girmesine izin vermemiştir. Bu yüzden, o genç çiftçilik ve gurbetçilikle yaşamını sürdürmek zorunda kalmıştı. Bu işlerin onun psikolojik yapısını pek tatmin etmediği görülüyordu. Bu gibi örneklerle rağmen genelde erkek evlâtların tahsillerini tamamladıktan ve evlendikten sonra artık köyde kalmayıp Türkiye'nin çeşitli yörelerinde çekirdek aile tarzında öğretim üyesi, öğretmen, subay veya memur olarak hayatlarını sürdürdükleri görülmekteydi. Ancak, bu çekirdek ailelerin hepsinin bilhassa yazın tatil aylarında köylerini çoluk çocuk ziyarete gelerek, baba ocağına döndükleri, hasret gidererek bir süre beraber yaşadıkları da bir gerçektir. O arada, çeşitli konularda aile reisine danışıldığı, onun fikrinin alınarak bir takım kararlara varıldığı da anlaşılıyordu. Eğer baba ocağında baba ölmüşse ocağın bekçiliğini ana'nın üstlendiği, oğulları arasından birinin onunla birlikte yaşayarak onu yalnız bırakmadığı, diğerlerinin de işleri elverdikçe onu ziyarete kostukları görülüyordu. Nerede bulunursa bulunsunlar ailenin bütün fertlerinin irtibat halinde olduğu ve hastalık, ölüm, âfet v.s. gibi bir kriz anında derhal birleştikleri görülüyordu.

Bu durumda Mümtaz Turhan'ın o günler için tarif ettiği aile yapısının yeni şartlara göre değişen her şeyle birlikte bir miktar değişime uğradığı bir gerçektir. Ancak, bu değişimin çözülme şeklinde olmadan bir modifikasyona tâbi olduğu da anlaşılıyordu. Kemale eren aile bireyleri, yollar açık olduğu için, çekirdek aileler halinde kader ve kısmetlerini aramak üzere memleketin çeşitli yörelerine dağılıyor, ama ailenin bir kolu yörede kalarak ocağı bekliyordu. İmkân elverdikçe açık yollardan koşarak tekrar yuvaya dö-

nüyorlar, aileyle ilgili kollektif kaderin çizgilerini bir araya gelerek, oradaki aile reisinin denetiminde belirliyorlardı. Bu durumdan in-hirafların, son kuşağı dahi tedirgin edeceği konuşmalarından anlaşılıyordu. Aile, bütün memlekette olduğu üzere, önemini yitirmeyen ve kişilere yön gösteren, vazgeçilmez nirengi taşı görevini hâlâ sürdürmektedir. Şunu hiç unutmamamız gerekir; bir cemiyette çözülen kişilikler, sarsılmaya başlayan veya çözülmüş ailelerin göstergesidir.

YÖREDE KALICI BAZI UNSURLAR

Mümtaz Turhan, bu yörede değişmeyen unsurlar arasında köylerde ekmeğin tandırla pişirilmesi olayından söz etmektedir. Bu durum bugün de aynıdır. Yöre halkı, zelzele evlerinin bahçelerine kendi usullerince tandırlarını yeniden inşa etmişlerdir. Köy ekmeği buradaki evlerde yine tandırla pişirmeye başlanmıştır. Şehirde fırından hazır ekmeğe alıp yiyenler köye varınca geleneksel ekmeklerini aramakta, ekmekleriyle aralarındaki hasreti gidermeye çalışmaktadırlar. O lezzetli ekmekten yerken bizde kendilerine bu hususta hak vermeden edemedik. Kimseye zararı olmayan bu tür teamüllerin çevreye renk katarak onu ilginç kılacağı da bir gerçektir.

Mümtaz Turhan bu yörede reddedilmiş unsurlar arasında çarşaf ve peçeyi kaldırmak için sarfedilen bütün emeklerin boşa gittiğini yazmakta, ve bunda müessir olan en önemli psikolojik faktörün, bu unsurların, yöredeki kadınları bir zamanlar hristiyanlardan ayıran alâmetler olmalarına bağlanmaktadır. Buna rağmen, daha o günlerde bile yaşlılarla gençler arasında görüş farkları bulunduğunu ve zamanla bu giyim unsurlarının değişeceğini zannettiğini söylemektedir. Nitekim, bu köyleri ziyaretimiz esnasında kara çarşaf ve peçeye rastlamadığımızı; buna karşılık, yaşlıların normal giysileri üzerine yöresel bir dokuma olan ihramı büründüklerini, ve bunun da yörenin bir alâmeti niteliğinde olduğunu gördük. Bu arada, genç kızların hâli vakti yerinde olan ailelerde tahsil yönünden bir farklılaşma bulunmadığını da memnuniyetle müşahede ettik. Akçataş Köyünde misafirleri olduğumuz ailenin güzel kızları lise mezunu idiler. Yaşıtlarının günlük kıyafetlerinden farklı bir şekilde giyinme-

miş, başları dimdik ve açık, ama geleneksel görevlerinin bilinci içinde, bizleri kusursuz olarak ağırlamaktaydılar.

Azap Köyündeki bir başka genç kızın da aynı kıyafette, fakat ilâveten, başına bir eşarp taktığını gördük. Bu güzel genç kız da bir yandan bizi ağırlarken, diğer yandan odada durmadan çalan telefon santralini mükemmel bir şekilde idare ediyor, her iki işe de rahatça yetişebiliyordu.

ŞAHSİYET YAPISI

Kuvvetini toprağından, an'anelerinden ve sağlam aile yapısından alan bu yörenin insanlarının; karakter sahibi, zeki, bilgili, yeniliklere açık, hoşgörülü, sabırlı ve dayanıklı yapısının Anadolu'ya ulaştıkları o günlerden beri, sağlam müesseseleri sayesinde, bozulmadan devamlılığını koruduğunu gördüğümüzü ve korumaya devam edeceğine inandığımızı da vurgulamak isteriz.

SONUÇ

Profesör Mümtaz Turhan'm 1936-1948 yılları arasında, «yerinde gözlem» yöntemiyle sürdürdüğü «Kültür Değişmeleri» adlı çalışmasının kapsamlı bir özetini sunmuş bulunuyoruz. Aynı yöntemle geçen yaz üç hafta süreyle aynı yörede yaptığımız gözlemleri de bunlara ilâve ettik. Mümtaz Turhan, o gün için ileri bir teknik sayılabilecek bir yöntemle incelemesini sürdürmüştür. Belirli bir «saha» ya çıkmış, oraya ait olmanın verdiği kolaylıkla, kendini yöreye kabul ettirmek için zaman kaybetmeden, çoğunu «açık uçlu mülakâtla» tamamladığı gözlemlerini yapmıştır. Bu gözlemlerini yönlendiren hipotezleri (varsayımları) mevcuttur. Bu arada, sonuçlarını sonraki gelişlerinde incelemek üzere, (sözlü telkinleri) içeren kendine mahsus deneyler de yapmıştır. Vardığı sonuçlar tutarlıdır, hipotezleri ve gözlemleri çerçevesince elde edilmişlerdir. Bu sonuçların birçok ilmî sonuçlarda olduğu üzere, aynı zamanda Türkiye'nin yaşadığı bazı süreçleri zımnen ele alıp ışık tutacak, onları eleştirip, hattâ politikaları yönlendirebilecek bir yoğunluğa sahip oldukları da muhakkaktır. Böyle bilimsel tarafsız başlangıcı olan bir in-

eelemenin, Türkiye gerçekleri içinde zamanla bir süre için «best-seller» niteliği kazanmasının hikmeti bunda olsa gerektir.

Mümtaz Turhan'ın aynen hocası Sir Frederic Barlett'de olduğu üzere, gözlemlerini değerlendirirken psikoloji dilinde «insight» dediğimiz o ince sezgi ve derin görüşten çok faydalandığı anlaşılmaktadır. Zaman içinde (longitudinal) sürdürdüğü gözlemlerini fazla (data)yla beslemeye lüzum görmeden, üstün sezgisiyle tamamlamıştır. İşte incelemesinin bu en kuvvetli noktası, aynı zamanda en zayıf (vulnerable) noktasıdır. Çünkü, eserine belki kendisinde mevcut olmakla birlikte, ya kitabı fazla yüklememek için veya önemsemediğinden almayarak dışarıda bıraktığı kantitatif mutaların (data) eksikliği gençleri tereddüte düşürmektedir. O günlerde her köyde kaç kişi yaşıyordu? Kaç kadın, kaç erkekti? Okumuşluğun yaygın olduğu bu yörede kaç çocuk okula gidiyor, genel nüfusa göre bunların nispetleri ne oluyordu? Kaç hane vardı? Kaç büyük baş veya küçük baş hayvana sahiptiler? v.s. v.s. gibi konular sayılara dayanan bilgilerle desteklendiğinde, kalitatif fikirler daha da inandırıcılık kazanmaktadır.

Bilim dünyasında teoriler genelde çok sık değişmekte, hatta aynı probleme bakış açıları icad edilen yeni terimlerle yepyeni kavranı-larmış gibi karşımıza çıkarak bizleri tereddüte düşürmektedir. Moda rüzgârları bilim dünyasında da eser. Giyim, kuşamda olduğu üzere hâlâ batıdan doğuya doğru eser. Teoriler ne kadar değişirse değişsin, sayılar kat'idir, değişmez. Bu çalışmayla ilgili bu tür eksiklik-leri, yeri geldikçe, bilhassa coğrafi ve beşerî coğrafi durumu, ince-lerken başka kaynaklardan kısmen telâfi etmek mümkün olmuştur. Ancak, şunu da hemen ilâve edelim ki bu tür sayılara dayanan bil-giler, meselâ, Mümtaz Turhan'ın kitabında bizi aydınlattığı «sosyal yapı» ile ilgili bilgiyi bize ulaştırmaktan acizdir. Sayılar kesindir ama suskundur, onları konuşturacak bir bilgine ihtiyaç vardır, yoksa onlar da kendi başlarına fazla şey söylemezler.

Mümtaz Turhan'ın bu öncü çalışması bütün bu bakımlardan çok önemli bir çalışmadır. Her şeyden önce ilmî bir gayeyle yola çıktığı ve o güne göre elverdiğince kendisi için mümkün olan yöntemlerle o günkü belirli bir yöreye ait hayat tarzlarını kaydettiği, ve bunu bizlere ulaştırabilmeyi başardığı için önemlidir. Beşerî bilimcilerimiz Mümtaz Turhan'dan alacakları çok ders vardır. Böyle çalış-

maların daha çok sayıda yeni tekniklerle beslenerek yapılmaları gereklidir. Bunu sadece bilime katkı olarak değil, kendimizi tanımak için de yapmak zorundayız.